

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 357-374.

Geliş Tarihi–Received Date: 14.08.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.09.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

1905 RUSYA’SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

 10.53718/gttad.1343082

 TEVFİK ORKUN DEVELİ*

ÖZ

Rusya’daki otokratik rejime son darbeyi indirmeden önceki ilk büyük kriz olarak değerlendirilebilecek 1905 Devrimi, kitlesel seferberlik ve kolektif eylem yoluyla toplumsal farkındalığın ortaya çıktığı benzersiz bir siyasi iklim doğurmuştur. Yaygın sosyal ve ekonomik eşitsizlik, ağır çalışma koşulları ve siyasi baskı, işçiler, köylüler ve aydınlar da dahil olmak üzere toplumun çeşitli kesimleri arasında örgütlü muhalefetin oluşmasını sağlamıştır. Ancak, bunlarla eş zamanlı olarak, kendini otokratik rejimi ve Rus Ortodoks Kilisesi’nin çıkarlarını korumaya adanmış, değişime dirençli muhafazakâr gruplar da ortaya çıkmıştır. Karşı-devrimciler, ülke genelinde Kara Yüzler olarak bilinen aşırı milliyetçi, hoşgörüsüz ve anti-Semitist bir hareket başlatmıştır. Sol ve liberal fikirlerin Rus halkının çıkarlarını tehdit ettiğine inanan bu kesim, rakiplerine yönelik örgütlü şiddet eylemleriyle seslerini duyurmuştur.

Kara Yüzler çatısı altında faaliyet gösteren örgütlerin benimsediği yöntem ve eylemler, sağcı siyasi oluşumlar dahil birçok kesim tarafından kınansa da çelişkili biçimde doğal rakipleri sayılabilecek bazı çevrelerden destek görmüştür. Bu bağlamda Kara Yüzlerin faaliyet ağına dahil olanlar arasında Kafkasya, Orta Asya, Volga-Ural gibi bölgelerde ikamet eden Rusya Müslümanları da bulunmaktadır. Bu bölgelerde yaşayan Türk-Tatarlar arasındaki aydınlanma eğilimlerini engellemeyi amaçlayan Kara Yüzler, Kazan, Astrahan, Börö ve Ufa gibi Türk şehirlerinde örgütlenmişlerdir. Aynı zamanda, Rus halkını kendi gerçekliklerindeki Yahudi boyunduruğundan kurtarmak için imparatorluktaki bazı ulusal azınlıklar arasında destek arayışına girmişlerdir.

Çarlık rejimi yüzyıllar boyunca imparatorluktaki Müslüman Türk unsurları ötekileştiren ve bu sebeple derin bir hayal kırıklığı ve memnuniyetsizliğe yol açan politikalar uygulasa da Kara Yüzler özellikle İslâm inancını manipüle ederek bu duyguları istismar etmeye çalışmıştır. Bu sayede, değişim çağrısı yapan tüm devrimci unsurlara karşı Müslümanları seferber etmeye çalışmıştır. Kara Yüzler, öncelikle itibarını Rus hükümetine borçlu olan bazı muhafazakâr entelektüeller ile din adamlarını bünyesine katmıştır. Daha sonra, korunma ve yeni fırsatlar arayan basit köylüleri ikna etmeye çalışmıştır. Bu açıdan, Rusya Müslümanları ile monarşist Ruslar arasındaki ilişkilerin daha devrimin ilk yıllarında meyve vermeye başladığı anlaşılmaktadır.

Devrim yıllarında Bakü ile birlikte Türk dünyasındaki liberal eğilimlerin ve Türkçü fikirlerin iki büyük merkezinden biri olan Kazan’da, monarşist Ruslar ve Tatarlar arasında bir Kara Yüzler projesinin hayata geçirilmesi oldukça ilgi çekicidir. Bu amaçla 1908 yılında faaliyete geçen Çarlık-Halk Müslüman Cemiyeti, Rusya’daki diğer sağcı örgütlerin bir muadili olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyetin amacı, ayrılıkçı eğilimlerin güçlü olduğu bölgelerde Çar’a sadık kitlelerin yardımıyla, devrimci fikirlerin yayılmasına engel olurken, Duma’daki Türk vekillere karşı koymaktır. Ancak Rusya’da yaşayan Türk-Tatarları sağcı monarşist örgütler altında toplama çabaları, Kara Yüzler açısından umulan neticeleri vermemiştir. Yine de 1914’teki başarısız Sırat el-Müstakîm örneğinde görülebileceği gibi Rusya’daki Türk-Tatar azınlık ile Çarlık yanlısı fraksiyonlar arasındaki kurumsal iş birliği denemeleri, kesintili olarak 1917’deki Bolşevik Devrimi’ne kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1905 Devrimi, Rusya, Kara Yüzler, Tatar, Türk, Müslüman.

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, E-Posta: orkundeveli@mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2768-111X.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

COUNTER-REVOLUTIONISM IN 1905 RUSSIA: THE BLACK HUNDREDS MOVEMENT AND THE TSARIST-PEOPLE'S MUSLIM SOCIETY

ABSTRACT

The 1905 Revolution, which can be regarded as the first major crisis before dealing the final blow to the autocratic regime in Russia, gave rise to a unique political climate where social awareness emerged through mass mobilization and collective action. Widespread social and economic inequality, harsh working conditions, and political repression paved the way for organized opposition among various segments of society, including workers, peasants, and intellectuals. However, conservative groups, resistant to change and devoted to protecting the autocratic regime and the interests of the Russian Orthodox Church, emerged as well. The Counter-revolutionaries, launched an ultranationalist, intolerant, and anti-Semitic movement known as the Black Hundreds across the empire. Believing that leftist and liberal ideas posed a threat to the interests of the Russian people, these groups made their voices heard by using organized violence against their opponents.

Although the methods and actions adopted by the organizations operating under the umbrella of the Black Hundreds were condemned by many segments, including right-wing political formations, ironically, they received support from certain groups that could be considered as their natural rivals. In this context, those who were part of the Black Hundreds' network included Muslims of Russia residing in regions such as the Caucasus, Central Asia, and the Volga-Ural. Within these regions, the Black Hundreds aimed to hinder the Enlightenment tendencies among the Turkish-Tatar population and organized in cities such as Kazan, Astrakhan, Birska, and Ufa. At the same time, they sought support among certain national minorities in the empire in order to free the Russian people from what they perceived as Jewish yoke in their own reality.

Even though the tsarist regime implemented policies that marginalized the Muslim Turkish elements in the empire for centuries, leading to a deep sense of disappointment and dissatisfaction, the Black Hundreds attempted to exploit these feelings by particularly manipulating Islamic faith. By doing so, they aimed to mobilize Muslims against all revolutionary movements calling for change. The Black Hundreds primarily recruited conservative Muslim intellectuals and clerics who owe their reputation to the Russian government. Later, they sought to recruit simple peasants who were looking for security and new opportunities. In this regard, it can be said that the relations between Russian Muslims and monarchist Russians began to bear fruit in the early years of the revolution.

It is quite intriguing that a Black Hundreds project was adopted between monarchist Russians and Tatars in Kazan, which was one of the two major centers of liberal tendencies and Turkist ideas in the Turkic world, along with Baku during the years of revolution. For this purpose, the Tsarist-People's Muslim Society, which founded in 1908, emerged as a counterpart to other right-wing organizations in Russia. The aim of the society is to oppose the Turkish deputies in the Duma, while preventing the spread of revolutionary ideas with the help of the masses loyal to the Tsar in regions where separatist tendencies are strong. However, the efforts to unite the Turkish-Tatar population in Russia under right-wing monarchist organizations did not yield the expected results for the Black Hundreds. Nevertheless, as can be seen in the failed case of Sirat el-Müstakîm in 1914, the attempts at institutional collaboration between the Muslim Tatar minority in Russia and pro-Tsarist factions continued intermittently until the Bolshevik Revolution in 1917.

Keywords: 1905 Revolution, Russia, Black Hundreds, Tatar, Turk, Muslim.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, çok uluslu imparatorlukların, sonu gelmeyen savaşlar, iktisadi bunalımlar, ideolojik çatışmalar ve etnokültürel ayrışmalar neticesinde geleneksel yapı ve kurumlarına yönelen tehdide bağlı çoklu organ yetmezliği yaşadıkları bir dönemdir. Bu bağlamda, özellikle milliyetçi salgın karşısında Doğu Asya tipi bağımsızlıktan yoksun Orta ve Doğu Avrupa'daki mutlakiyetçi rejimleri çöküşe sürükleyen tarihsel kırılmalar, bağımsızlık veya tanınma gibi kavramların ufkunu birkaç adım ileri götürür. Öte yandan, özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecini ele alan tarihsel metinlerde başkaldırı temasının kronolojiye dahil ediliş biçimi, birçok yönüyle halen silahların fikirlere yeğlendiği bir görünüm arz etmektedir. Balkanlardaki Osmanlı nüfuzuna ağır darbe indiren Sırp (1804) ve Yunan İsyanları (1821), Avusturya İmparatorluğu'na karşı başarısızlıkla sonuçlanan Macar Devrimi (1848) ya da Rus boyunduruğundan kurtulmaya çalışan Lehlerin başlattığı Ocak Ayaklanması (1863) gibi olayların tümünde bu tercihin izlerini görebilmek mümkündür.

Oysa başkaldırının belki de her zaman toplumsal muhalefet ile yan yana okunması gerekir. Bu açıdan, sosyopolitik değişim ve dönüşüm taleplerine her devirde rastlanabiliyor olmasına karşın XIX. ve XX. yüzyıllarda kitlesel ölçekli muhalif tavrın neredeyse tamamen modernist bir biçim ve içeriğe kavuştuğu söylenebilir. Tepki, evvela toplumda düşüş ya da yükseliş içinde bulunan aydınlanmış, küçük, seçkin gruplar arasında filizlenmiştir. Bu aynı zamanda merkezî güçlerin de birer karşı aktör haline geldikleri andır. Muhalif gruplar her türden ayrımcılığa son verilmesi, iktidar paylaşımı ve sivil haklar uğrunda seslerini yükseltirken, kendi çıkarlarını bu gruplarla iş birliğinde gören sermaye sahipleri tarafından sıklıkla finanse edilmişlerdir.

Bu dönemde siyasal iktidarın kontrol ve nüfuz alanlarına merkezkaç kuvveti uygulayan aydınlar kendi içlerinde de rekabet halinde olduklarından, yeni ile geleneksel arasındaki gerilimi giderek tırmandırmışlardır. Modernliğe duyulan arzu, farklı gruplarca yenilik uğrunda sürdürülen mücadeleyi dünyevi olarak kutsanan *davalara* dönüştürmüştür. Geleneğin temsiliyeti ise varlığını ve gücünü koruyabilmek adına değişime gösterdiği dirençle doğru orantılı olarak belki de farkında olmadan kendi kaçınılmaz sonunu hızlandırmıştır. Söz gelimi, 1853 senesinde, İngiliz Büyükelçisi Sir George Hamilton Seymour ile yaptığı görüşmede Osmanlı İmparatorluğu'nu "Avrupa'nın hasta adamı" olarak adlandıran Çar I. Nikolay, kendi ülkesinde rejimin daha erken iflas edeceğine herhalde pek ihtimal vermemiştir.

1. 1905 Rus Devrimi'nde Siyasal Yaşam

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa -ve kıta Amerika'sında- yükselen devrimci dalga, XX. yüzyılın başlarında etkisini Doğu'ya doğru genişleterek Romanov, Kacar ve Osmanlı mutlak monarşilerini temsili hükümetlere dönüştürecek yazılı anayasa taleplerini gündeme getirmiştir. Bununla birlikte, Rusya'da devleti meşruti idareye kavuşturma gayesi taşıyan ilk siyasi hareketin 1825 yılında patlak veren Aralıkçılar (*Dekabrist*) İsyanı olduğu söylenebilir. Rus saray tarihçilerinin belki de küçümseyici bir tavırla St. Petersburg'daki Senato Meydanı'nda toplanan ve anayasa sözcüğünü (*konstitutsiya*) güya tahttan feragat eden Grandük Konstantin Pavloviç'in eşinin adı sanan kalabalıklara mal ettiği bu teşebbüs, Fransız tarihçi Alfred N. Rambaud tarafından her şeye rağmen "Rusya'da özgürlük uğrunda ölebilecek insanların varlığına" delil olarak gösterilmiştir.¹ Aradan geçen seksen yıl bu iddiayı doğrulamış, 22 Ocak 1905 tarihinde Çar II. Nikolay'ın kışlık sarayına "adalet" ve "reform" talepleriyle yürüyen barışçıl kalabalığın üzerine açılan ateş sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş, çok daha fazlası ise yaralanmıştır. Tarihe, "Kanlı Pazar" olarak geçen bu hadisenin ardından tüm ülkeye yayılan grev, protesto ve terör dalgası, Japonlar karşısında alınan sarsıcı yenilginin de etkisiyle ülkeyi tam anlamıyla siyasi bunalıma sürüklemiştir. Bu dönemde, hemen her sınıf ve milletten yükselen değişim sesleri, Rusya'da belki de ilk defa birleşik bir muhalefet anlayışının oluşmasını sağlamış, baskılara daha fazla direnemeyen hükümet, 17 Ekim 1905 tarihinde ülkedeki karışıklığa son vermek amacıyla anayasal reformlar içeren Ekim Manifestosu'nun hayata geçirildiğini duyurmuştur.²

İlan edilen bu yeni düzenleme, otokrasinin varlığına son vermese dahi halka o güne dek görülmemiş devrim niteliğinde birtakım vaatler sunmuştur. Öyle ki 1900'lü yılların başında dünyadaki ihtilâl hareketlerini Rusya'ya kaydıran meselelerin oldukça köklü ve karmaşık bir mazisi olduğu söylenebilir. Bunların başında toprak rejimini ilgilendiren konular gelmektedir. Rusya'da II. ve III. Aleksandr zamanından itibaren zayıf da olsa sanayileşme emareleri görülmesine karşın XX. yüzyılın başında halkın %75'ine yakını köylerde ikamet etmekte ve iptidai usullere bağlı olarak ziraatla meşgul olmaktadır. Bu açıdan halen bir tarım ekonomisine sahip olan Rusya'da, serflik rejimine 1861 yılında son verilmiş olmasına karşın arazinin taksimatında yaşanan usulsüzlükler, köylülerin durumunda herhangi bir değişiklik yaratmamış, dahası, 1891-1892 yıllarında yaşanan kıtlık sebebiyle ülkede binlerce fabrika kapanmış ve yüz binlerce kişi işini kaybetmiştir.³ İmparatorluğun dış siyasetine yön veren emperyal hedeflerin gölgesinde hasır altı edilen bu sorunlar, ülkede XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çarların bile ihtilâlcı gruplar tarafından suikasta uğrayabildiği terör eylemlerini doğurmuştur. Neticede, 1900'lü yıllardan itibaren köylerde görülmeye başlayan yağma ve ayaklanmaları, fabrikalardaki işçilerin toplu grev ve protestoları izlemiştir. Devrimin arifesinde, ülke çapında iş bırakanların sayısı 1 milyon 700 bini bulmuş, şehirlerde büyüyen hükümet karşıtı grupların içinde doktorlar, mühendisler ve aydınların yanı sıra binlerce öğrenci de yer almıştır.⁴ Buna ek olarak ülkede toplumsal muhalefete yön veren grupların başını çeken münevverlerin (*intelligentsia*) önemli bir kısmı için otokrasinin sarsılması, sabırsızlıkla beklenen milliyetçi projelerin hayata geçirilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu hususta, devrimlerin her ne kadar ilk etapta sınıfsal bir çağrışımı olsa da Çarlığa tabi olan Leh, Fin ve Yahudiler gibi Ruslaştırma siyasetine tepkili birçok azınlık unsur arasında, Fransız cumhuriyetçilerinin 1848 Devrimi'ndeki coşkusu andıran örgütlü kıpırdanmaların ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda, 1905 yılındaki muhalif iklimin, milliyetçi fikirlerin de etkisiyle Lehistan'dan başlayarak Ukrayna, Letonya ve Estonya'ya yayıldığı, ardından güneydoğu sınır bölgelerinde Gürcü, Ermeni ve Türk-Tatar gruplara sıçradığı söylenebilir.⁵

Bu arka plan ışığında Kanlı Pazar'ın yalnızca bardağı taşıran son damla olduğu ve o güne dek avam tabaka arasında "müşfik bir baba" olarak bilinen Çar'a karşı duyulan korkuyla karışık sempatinin, takip eden iki yıl içerisinde yerini kızgınlık ve nefrete bıraktığı söylenebilir.⁶ Rus despotizmi bu dönemde aldığı yaraları hiçbir zaman sarmayacaktır.⁷ Bu açıdan Ekim Manifestosu, ülkedeki karışıklığın daha önce benzeri görülmemiş

¹ Alfred Rambaud, *Russia*, Vol. II, Trans. Leonora B. Lang, The Co-Operative Publication Society, New York and London 1904, s. 227-228.

² John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 782-783.

³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 373-374.

⁴ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975, s. 107, 112.

⁵ Merriman, *age*, s. 782-783.

⁶ Giray S. Bozkurt, *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 114.

⁷ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 66.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

düzye artarak devletin birlik ve bütünlüğünü tehdit eder hale geldiğini en üst düzeyde itiraf eden metinlerden biri olarak değerlendirilebilir. Ülkeyi saran düzensizlik, kanunsuzluk ve şiddeti sona erdirmek üzere alınan önlemler ise dokunulmazlık, vicdan, konuşma, toplanma ve örgütlenme gibi birtakım sivil hak ve özgürlüklerin tanınması ayrıca o güne dek bu ilkelerden mahrum bırakılan sınıflara, kanunun tayin ettiği çerçevede siyasal katılım hakkı verilerek yasama mekanizmasını denetleyecek Duma ve Devlet Şurası için yapılacak seçimleri ilan etmek olmuştur.⁸ Rusya'da Dumalar Dönemi'ni başlatan bu teşebbüs, merkezîyetçi eğilimlerin giderek artmasına bağlı olarak etkinliği tedricen azalacak biçimde, 1917 yılının Ekim ayına kadar yürürlükte kalmıştır.

Devrimin ilk yıllarında hükümetin keyfi denetimleri zayıfladığı için muhalif gruplar arasında uzun süredir biriken enerji açığa çıkmış, “mantar gibi çoğalan eğitim, sanat ve tiyatro derneklerinin” yanı sıra o günlere dek faaliyetlerini yer altında sürdüren siyasi partiler ve onları oluşturan kolektif bilinç güçlenerek yasal temsillere dönüşmüştür.⁹ Bu dönemde Rusya'daki belli başlı siyasi parti ve gruplar arasında Sosyal Demokratlar (RSDRP), Sosyalist Revolüsyonerler (SR), Radikaller, Hür Fikirliiler, Anayasacı Demokratlar (Kadetler), İlmli İlericiler, Millî Ekonomi, İlericiler Birliği, 17 Ekim Birliği (Oktobristler), Hukuk Nizamı ve Monarşistler bulunmaktadır.¹⁰ Devrim tüm ülkede büyük bir sevinç ve heyecan yaratmış olsa da sosyalist ihtilalciler ve radikal demokratları yatıştıramamış yalnızca faaliyetlerine meşru zeminde devam etme kararı alan birtakım liberalleri memnun edebilmiştir.¹¹ Kadetler, artık bir kangreni andıran toprak meselesine değinilmemesi ve işçilerin durumuyla ilgili hiçbir şey söylenmemesinden dolayı hayal kırıklığına uğrasalar da meclise sırt çevirmemiş, devrimden önce hükümet aleyhindeki protestoları büyük oranda örgütleyen SR ve RSDRP ise siyasal sürecin kısıyında kalmayı tercih etmiştir. Kilise reformlarına karşı olmalarıyla bilinen Eski İnananlar, halka açık konferanslar düzenlemeye başlamış, Rusya Türkleri ise 1905 yılında gerçekleştirdikleri ilk gizli toplantının ardından biri Ocak diğeri Nisan ayında yapılan iki konferansla seçimlere katılım zemini oluşturmuştur. Oktobristler gibi Çar'ı her bakımdan desteklemeye hazır olan muhafazakâr mahfiller de tam bir tatmin duygusu içerisindedir. Öyle ki “Rusya'nın tüm sadık evlatlarını ülkelerine karşı ödevlerini hatırlamaya” davet eden manifestonun daha en baştan oldukça belirgin mutaassıp sınırları olduğu söylenebilir.¹² Bu çağrıya kendince yanıt veren Rus Halk Birliği gibi oluşumlar, eski düzenin tamamen korunmasından yana olmuşlardır. İlan edilen metinde, sayıları 135 milyona varan ve yarısından fazlası gayri Rus olup, müstemleke hayatına mahkûm edilen Rusya'nın esir halklarına herhangi bir atıfta bulunmaması bir yana, Şubat 1906'da atanmışlardan oluşan Devlet Şurasına, Duma'da hazırlanan yasaları veto etme yetkisinin tanınmasıyla anayasal rejim daha en başından krize sürüklenmiştir. Dahası, aynı yılın nisan ayında yapılan bir başka düzenleme ile yasaların yalnızca “Çar'ın onayıyla” yürürlüğe girebileceği, “savaşa ve barışa yalnızca Çar'ın karar verebileceği” duyurulmuş, ayrıca Çar'ın mutlaka “Ortodoks” olması ve “Ortodoksluğun koruyucusu” olarak kabul edilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır.¹³

Hürriyetin ilk günlerine hâkim olan ihtilâl havası, Çar'a ve hükümete yönelik tepkileri azaltmamış, aksine ülkenin farklı kesimlerinde özellikle Yahudiler ve sosyalistler tarafından düzenlenen mitinglerde halka ateşli nutuklar atılmaya başlamıştır. Ancak bu durum, hükümetin teşviki ile inkılâba karşı yürütülen mücadeleyi desteklemek amacıyla ortaya çıkan mürteci grupları da harekete geçirmiştir.¹⁴

2. Rus Düşüncesinde Muhafazakârlık

Rusya'da muhafazakâr fikirler XVIII. yüzyılın sonlarında kendini gösteren ve XIX. yüzyılda giderek ağırlaşan statü tutarsızlığından muzdarip aydın, aristokrat ve kilise üyeleri arasında filizlenmiştir. Bu dönemde muhafazakarların siyasi ve toplumsal meselelere olan yaklaşımında üç ayrı yoruma rastlanabilir. Bunlardan ilki, Büyük Petro'dan I. Nikolay'ın tahta çıkışına kadar Rusya'da hayata geçirilen reformlarla Kilise'nin Rus yaşam tarzındaki belirleyiciliğinin azaldığına yönelik itirazları barındırmaktadır. İkincisi, geleneksel toplumun yapı taşı olan otokrasi, serflik ve mülk imtiyazlarını merkeze koyan daha seküler bir bakış açısı sunmaktadır. Üçüncüsü ise “Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet” ilkeleri etrafında birleşen kesimler tarafından dillendirilen, “Rus diline, tarihine ve yerli kurumlara duyulması gereken saygı” etrafında şekillenmiştir.¹⁵

⁸ PSZ (Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiskoy İmperii), *Tsartvovaniye Gosudarya*, Sob. III (1881-1913), 25/1, Oktyabrya 17, 1905, (no. 26.803), Tip. Otd. Sobstvennoy E.İ.V. Kantselyarii, Sankt Peterburg 1908, s. 754-755.

⁹ Swietochowski, *age*, s. 84-85.

¹⁰ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 105.

¹¹ Baykara, *age*, s. 113.

¹² PSZ, *Tsartvovaniye Gosudarya*, (no. 26.803), s. 754-755.

¹³ PSZ, *Tsartvovaniye Gosudarya*, Sob. III (1881-1913), 26/1, Aprely 23, 1906, (no. 27.805), Tip. Otd. Sobstvennoy E.İ.V. Kantselyarii, Sankt Peterburg 1909, s. 456-461; Baykara, *age*, s. 113; Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayın, Ankara 2004, s. 272.

¹⁴ Kurat, *age*, s. 386.

¹⁵ Halit Hamzaoğlu, “Rusya Siyasetinde ve Toplumsal Hayatında Muhafazakârlık”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 16/2, Sakarya 2021, s. 229.

Rusya'da II. Katerina iktidarının ilk yılları, aydınlanmacı fikirlerin ülkede kök salması için elverişli bir ortam hazırlamıştır.¹⁶ Buna bağlı olarak Rus üniversitelerinde ve düşünce hayatında Fransız ekolünün etkisi gözle görülür biçimde artmış, dikkatini Ortodoks Kilisesi'nden ziyade otokrasinin geleceğine ve halk kültürüne yönelten Nikolay M. Karamzin ve Aleksandr S. Şişkov gibi bazı düşünürler, muhafazakâr düşüncenin seküler temsilcileri olarak öne çıkmışlardır. Yine de bu öncelik meselesi, Kilise ile yolların tamamen ayrıldığı anlamına gelmemektedir. Muhafazakarlığın seküler yorumunda, kilisenin dokunulmazlığı ilke olarak korunmuştur. Rus muhafazakarları için XIX. yüzyıldaki temel doktrin, ülkenin dini olan Hıristiyanlığın ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin korunmasıdır.¹⁷ Muhafazakarlık, yüzyılın ortalarından itibaren etno-kültürel narsizmin temsilciliğini üstlenen Slavofil akımdan yoğun olarak beslenmiştir. Her iki düşünce de halka ve geleneğe yapılan vurgu paydasında birleşiyor görünse de muhafazakârlar aydınlanmanın gelenek üzerindeki değiştirici gücünü görmezden gelmemekte, dahası, geçmişe duyulan romantik özlemden ziyade devlet aygıtına eklenilebilecekleri bir arayış içerisinde yüzlerini geleceğe çevirmişlerdir.¹⁸ Aradıkları fırsat ise Çar I. Nikolay'ın Eğitim Bakanı olan Kont Sergey Uvarov tarafından 1833 yılında "Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet" ilkeleri etrafında ilan edilen "Resmî Milliyet" doktrini ile karşılaşmalarına çıkmıştır.¹⁹ Slavofillerin ise eski Rusya tahayyülü içinde idealize ettikleri meclisler, halk ile devletin ayrılığına duydukları inanç ve *boyarların* mutlakiyete karşı çıkarken benimsedikleri ilkeler hesaba katıldığında, Çar I. Nikolay'ın bürokrasisi içinde bulunmaktan mutlu olmayacakları açıktır.²⁰ Öte yandan, Nikolay Ya. Danilevskiy, Konstantin N. Leontyev, Konstantin P. Pobedonostsev gibi isimler Rusya'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Slavofillerin devlet mekanizmasıyla barışmasına yardımcı olabilecek birtakım ideolojik formüller ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bağlamda "Rusya'nın genişleme yolu üzerinde, evrimin doğal yasaları dışında bir engel tanımayacak olan güçlü bir devlet organizmasının yaratılması" gerektiğini savunan Danilevskiy, Panslavizm'in kuramsal temelini oluşturan "tarihsel-kültürel" tipler kuramını ortaya koyarak "Konstantiniyye'nin ele geçirilmesiyle, kardeş Slav topluluklarını kurtaracak olan Rusya'nın yeni bir kültürel tip" yaratacağına, böylece "çöküşe geçen Avrupa'nın" medeniyet alemindeki yerini alacağına inanmıştır. İç politikada ise "sınıfların üzerinde bir tavır takınıp, tek tek çıkarları genel yarara bağımlı kılarak, toplumsal uyumu koruyup sürdüreceği bir sosyal monarşiden" yana olmuştur.²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde on sene konsolosluk yapan Leontyev ise Rus kültürünün ayrıştırılmaz Asyalı bileşenleri olduğu kanaatindeydi. Ona göre Rusya halen sahip olduğu "Bizans Ortodoksluğu, kadim ve sınırsız otokrasi ile kırsal topraklar" bakımından üç yönüyle güçlü bir ülkedir. Öte yandan, kültürel farkındalığın ancak bağımsızlıktan yoksun olunan şartlarda geliştirilebileceğini düşündüğü için "Slavların daha uzunca bir süre Avusturya ve Osmanlılar tarafından yönetilmesi" gerektiğini ileri sürmüştür. Benzer şekilde, dini ahlakla donatan ve onu insancılaştıran her türlü girişimden en az Avrupalı liberal-çesitlikçi fikirler kadar nefret etmiştir. Ona göre Rusya'yı çürümekten kurtarmak için yapılması gereken, ülkeyi *dondurmaktır*. Bu aynı zamanda Pobedonostsev'in savunduğu gerici programın bir tür savunusudur.²² Pobedonostsev ise Rusya'da mutlakiyetçiliğin bunalım yıllarında savunduğu gerici fikirler ile adı anılan bir düşünürdür. Her ulusu "kendi tarihinin tutsağı" olarak değerlendiren Pobedonostsev, mutlakiyeti Rusya'nın "ulusal bir kurumu" olarak değerlendirmiş ve sistemi liberalleştirme yolunda gösterilen her çabanın son derece zararlı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre parlamenter hükümetler her ne kadar "organik tarihsel gelişmelerin bir ürünü" olsa da "rüşvetçiliğe, kitlelerin tiranlığına ve her şeyin parti açısından değerlendirilmesine" yol açmış, böylece "toplumun genel yararının özel çıkarlara kurban edildiği" bir sistem doğurmuştur. Ekonominin "toplumsal yapıda ve siyasi düzende temel değişikliklere gitmeden çağdaştırılabileceğini" savunmuş, bu anlamda endüstrileşmeye bile karşı çıkan bir isim olmuştur. Pobedonostsev, insan doğasına atfettiği "güçsüzlük, fesatlık, değersizlik ve isyankârlığın" Slavlarda ayrıca "uyuşukluk" ve "tembellik" olarak tecelli ettiğini düşündüğü için Panslavist görüşlerle arasına mesafe koymuştur. Bununla birlikte gerek parlak siyasi kariyeri gerekse Çar ailesine yakın olmasını sağlayan mürebbilik görevi sayesinde hükümetin iç politikasında etkili bir isim olmuş, ulusal azınlıkların dinsel haklarını kısıtlayan Ruslaştırma politikasına sadık kalarak ülkede yükselişe geçen Yahudi düşmanlığını desteklemiştir.²³

Rusya'da muhafazakâr gruplar, kendi aralarındaki tüm görüş ayrılıklarına rağmen XIX. yüzyılın sonlarına geldiğinde ülkede giderek etkinliğini artıran devrimci fikirler karşısındaki en güçlü muhalefeti temsil etmişlerdir. Öte yandan örgütlenme konusunda rakipleriyle aynı başarıyı sergileyememiş ve monarşinin reformlar yoluyla dönüşebileceğine inanan liberallerle ittifak yapma yoluna gitmişlerdir. Bu durum, her iki kanadı da ideolojik

¹⁶ Tefvik O. Develi, *Azerbaycan'ın Psikososyal Yakın Tarihi: Milliyetçilik, Modernite ve Hinç*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 95.

¹⁷ Arkadiy Yu. Minakov, "Osobennosti Russkogo konservatizma v pervoy çetverti XIX veka", *Dialog so vremenem*, Vp. 34, Moskva 2011 s. 103; Yuriy E. Kondakov, "Krizis gosudarstvenno-tserkovnih otnoşeniı i tserkovnih konservatizm v pervoy polovine XIX veka", *Tetradı po konservatizmu*, No. 2/4, Moskva 2015, s. 59.

¹⁸ Hamzaoğlu, agm, s. 231-234.

¹⁹ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *A History of Russia*, Oxford University Press, New York 2011, s. 321.

²⁰ Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*, çev. Alâeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 180.

²¹ Walicki, *age*, s. 437-444.

²² Konstantin N. Leontyev, *Vizantizm i Slavyanstvo*, Universitetskoy Tipografii Katkov, Moskva 1876, s. 22; Walicki, *age*, s. 454-459.

²³ Walicki, *age*, 445-449; Robert F. Brynes, "Russian Conservative Thought before the Revolution", *Russia Under the Last Tsar*, Ed. Theofanis G. Stavrou, University of Minnesota Press, Minneapolis 1969, s. 48-49.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

tavizler vermeye zorladığından, gidişata tepki gösteren bazı muhafazakâr gruplar arasında radikalleşme eğilimleri baş göstermiştir. 1901 senesinde Rus Meclisi adlı bir örgütün çatısı altında birleşen monarşi yanlısı soylular, yazarlar, ilahiyatçılar, profesörler ve toplumun diğer tutucu kesimleri, Rusya'da Kara Yüzler (*Çörmaya sotnya* veya *Çörmosotentsi*) olarak bilinen ve aşırı sağ fikirleri temsil eden bir hareket başlatmışlardır.²⁴

3. Kara Yüzler Hareketi

Ekim Manifestosu'ndan sonra, Rusya'da bir kamu siyaseti çağı başlamış, geniş bir kitle ya da muhafazakâr seçkinlerin ifadesiyle "sokaklar", sağcı hareketin içine çekilmiştir.²⁵ Kara Yüzler, aslında bu dönemde inkılabı karşı olan sağcılarının tümü için kullanılsa da hareket, esasen hükümetin teşvikleriyle büyük ölçüde Rus Halk Birliği tarafından örgütlenmiştir. "Alman ve Leh mülk sahiplerine de bir yıldan uzun süre boyunca şiddet" eylemleri uygulayan Kara Yüzler, esasında "sahip oldukları sınırlı güvencenin ekonomik değişim sebebiyle yok olacağından korkan küçük tüccarlar, tarım işçileri ve siyasal reforma karşı olan polis güçlerinden" müteşekkildir.²⁶ Bu gibi gerekçelerle Kara Yüzler tarafından 17 Ekim — 1 Kasım 1905 tarihleri arasında Rusya'nın 358 yerleşim yerinde pogromlar gerçekleştirilmiş, olaylarda toplam 1000 ila 4000 kişi hayatını kaybetmiş, 1500 ila 10.000 kişi de yaralanmıştır. Üstelik pogromlar tamamen Yahudi karşıtı değildir.²⁷ Kendilerini "Ortodoks ve [iktidarı] sınırsız olan Çar'a ettikleri yemine sadık kalan milyonlarca Rus halkı" olarak tanımlayan Kara Yüzler, "anayasacı, demokrat, sosyalist, devrimci, anarşist ve Yahudileri" Rusya'nın iç düşmanları olarak ilan etmiştir.²⁸

Devrim öncesi kariyerine bakıldığında, 1870'lerin sonunda "liberal eğilimler ve kozmopolitanizm" Çarlığın geleceği için bir tehdit olarak algılanmaya başlayınca, "aristokrat ve *intelligentsia* çevrelerinde, sağcı salonlar" ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁹ Ancak, Kara Yüzler hareketinin çekirdeğini oluşturan ve Rusya'daki ilk sağcı örgüt olarak kabul edilen Rus Meclisi (*Russkoye Sobraniye — RS*), faaliyetlerine daha geç bir tarih olan 1900 senesinde, St. Petersburg şehrinde başlamıştır. RS, 1901 tarihli resmî yönergeleri gereği bir siyasi parti olmayıp, Rus yanlısı bir kültür ve eğitim derneği olarak ortaya çıkmıştır.³⁰ Başlangıçta her ne kadar fikrî ve kültürel meselelere odaklanmışsa da siyasi ajandasının fark edilmesi fazla uzun sürmemiştir. Kurucuları arasında profesör ve akademisyen Konstantin Ya. Grot, İmparatorluk Halk Kütüphanesi Müdürü Nikolay P. Lihaçov, yazar Sergey N. Sıromyatnikov ve şair Nikolay A. Engelgardt gibi isimlerin bulunduğu dernek,³¹ 26 Ocak 1901'de "Rus halkının geleneklerini gündelik yaşama" entegre etmek üzere faaliyetlerine başlamıştır. Buna yönelik olarak derneğin amaçları arasında "Rus halkının geçmiş ve çağdaş ulusal yaşamının incelenmesi, filoloji, sanat, etnografya, hukuk ve ulusal ekonomi ile ilgili sorunların tartışılması, ruhani ve günlük Rus-Slav özelliklerinin çeşitli tezahürlerinin incelenmesi, ayrıca, Rus dilinin saflığının ve doğruluğunun korunması" bulunmaktadır.³² Slavofil akımın etkisi altındaki diğer topluluklardan farklı olarak RS, bilhassa "Rus olan her şeyi" teşvik etmeye odaklanmıştır. Ancak onun asıl farkı, üyelerinin %40'ına yakın bir bölümünün devletin üst kademelerinde görev yapan Knyaz Dimitriy P. Golitsın-Muravlin gibi bürokratlardan, üçte birinin de ordu mensupları ve denizci subaylardan oluşmasıdır. Derneğin hedefleri arasında Ortodoksluğun savunulması, otokrasiye hizmet ve İmparatorluk sınırları içinde Rusluğu güçlendirme taahhüdü bulunmaktadır. Bu doğrultuda tavizsiz bir Ruslaştırma politikasını teşvik ederek özellikle sınır bölgelerinde diğer milliyetçi hareketlerin aleyhinde etkinlikler düzenlemiştir. Yalnızca birkaç ay içinde Moskova, Varşova, Kiev, Odessa, Tula, Pskov, Ryazan, Novgorod, Kazan, Smolensk, Kursk, Irkutsk ve Vilno'dan üyeler toplamışsa da 1905'te yayınlanan ve askerlerin siyasi derneklere üye olmalarını yasaklayan genelgeyle RS'nin etkinliği önemli ölçüde azalmıştır.³³

Rus Meclisi, kurulduğu tarihten itibaren altı sene içerisinde yaklaşık yedi kat büyümüş fakat üye sayısı ve sempatanları hiçbir zaman birkaç bini geçmemiştir. Parlamenter rejime yönelik besledikleri tüm kuşkulara rağmen devrim yıllarında ilan edilen manifestoyu ne sunum ne biçim ne de içerikçe otokrasinin ortadan kaldırılması olarak değerlendirip, aksine Çar ile halk arasında kaybolmaya yüz tutan birliği yeniden kurma çabası olarak yorumlamıştır.³⁴ Ülke çapında siyasi bir gündem oluşturmayı amaçlayan dernek üyeleri, tüm otokrasi taraftarlarını aynı çatı altında toplamak için faaliyet halindeki bütün sağcı kişi ve kurumları, ayrıca sendikaları ve partileri bir araya gelmeye davet etmiş, bu amaçla 8-16 Şubat 1906 tarihinde ilk Rus Kongresi'ni düzenlemiştir.

²⁴ Hamzaoğlu, agm, s. 237-238.

²⁵ Sergei Podbolotov, "Monarchists Against Their Monarch: The Rightists' Criticism of Tsar Nicholas II", *Histoire Russe*, Vol. 31/1-2, Leiden 2004, s. 109.

²⁶ Merriman, *age*, s. 785.

²⁷ Veronika L. Şarova, "Pravoradikalnaya ideologiya v Rossii: istoki i preymstvennost", *Politiko-filosofskiy yejegodnik*, Red. İgor K. Pantin, Vp. 1, İF RAN, Moskva 2008, s. 124.

²⁸ *Rukovodstvo Çörmosotyentsa-monarhista*, Universitetskaya Tipografiya, Moskva 1906, s. 1, 4.

²⁹ Giovanni Savino, "A Reactionary Utopia: Russian Black Hundreds from Autocracy to Fascism", *Entangled Far Rights: A Russian-European Intellectual Romance in the Twentieth Century*, Ed. Marlene Laurelle, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2018, s. 32.

³⁰ Vladimir Yu. Rılov, "K voprosu p predictorii pravıh partiy v Rossii 1902-1904 gg", *Vestnik Voronejckogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 1, Voronej 2007, s. 95.

³¹ Savino, agm, s. 33.

³² *Ustav Russkogo Sobraniya*, V. V. Komarova, Sankt Peterburg 1901, s. 1-2.

³³ Savino, agm, s. 33-34.

³⁴ GARF (Gosudarstvennyy arhiv Rossiyskoy Federatsii), f. 588 (B. V. Nikolskiy), o. 1, d. 1265, s. 5.

Bu toplantıları Nisan ayında Moskova'da, Ekim ayında Kiev'de ve sonraki yılın Nisan ayında bir kez daha Moskova'da gerçekleştirilen kongreler izlemiştir. Bu sırada RS'nin 28 Aralık 1906 tarihli programında "Ortodoksluk, otokrasi ve Rus milliyeti" ilkelerine bağlı kalınacağı bildirilmiştir.³⁵ Aynı yıl derneğin resmî basın organı olan *Rus Meclisi Bülteni* (*Vestnik Russkoye Sobraniye*) de yayın hayatına başlamıştır. RS'nin en dikkat çekici özelliklerinden biri oldukça koyu bir Yahudi karşıtlığını benimsemiş olmasıdır. Bu bağlamda Duma'da ortak blok oluşturmak amacıyla sağ partilerin kendi aralarında yürüttükleri ittifak müzakerelerinde "Yahudilerin çıkarını Ruslarınkinin üzerinde gören hiçbir siyasi oluşumla bir araya gelinmeyeceğine" ve bunlarla ancak "Yahudiler ile Rusların eşitliğine karşı olduklarını açıkça beyan ettikleri takdirde" masaya oturulacağına dair ilke kararları alınmıştır.³⁶ Bu fikirler, aynı dönemde ülkenin çeşitli bölgelerinde patlak veren pogromların da habercisidir. RS, varlığını her ne kadar 1917 yılına kadar devam ettirebilmiş olsa da Rusya'nın Uzakdoğu'da Japonlar karşısında aldığı yenilgi ve devrimin neden olduğu karmaşa içerisinde yerini zamanla Rus Halk Birliği gibi daha etkin ve meşru siyasi partilere bırakmıştır.

Rus Halk Birliği (*Soyuz Russkogo Naroda — SRN*), kurulduğu andan itibaren Rus siyasetinin sağ yelpazesindeki "en başarılı, en kalabalık, en gürültücü, en uzlaşmaz, en aşırı ve aynı zamanda en önemli" partisi haline gelmiştir.³⁷ 1905 yılının Kasım ayında kurulan SRN, devrimci örgütlenmelere meydan okuyamayan, Çar'a sadık, çeşitli yerel anti-Semitist şovenist örgütleri birleştirmeyi gaye edinmiştir. St. Petersburglu bir çocuk doktoru ve aynı zamanda bir RS üyesi olan Aleksandr I. Dubrovin, monarşist hareket için daha militan ve popüler bir ruhun itici gücü olmuş, gelecekte adı Grigoriy Rasputin suikastına karışacak olan Vladimir M. Purişkeviç gibi siyasetçiler ve bazı küçük çaplı sağ örgütlerle birlikte devrimden üç hafta sonra SRN'yi kurmuştur. 23 Aralık 1905'te, Dubrovin başkanlığındaki bir heyet Çar tarafından kabul edilmiş ve burada kendisine partinin rozeti hediye edilmiştir.³⁸ Bu toplantıda Çar II. Nikola, Rus halkını "birleşmeye" davet ederek "onlara güvendiğini" ifade etmiştir. İlerleyen yıllarda Çar'ın SRN'ye karşı yardımsever tutumu ve mensuplarına gönderilen tebrik mesajları, partinin iktidarla olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır.³⁹

Partinin 1906 yazında kabul edilen programında, ülkenin refahı, Ortodoksluğu, Rus otokrasisi ve milliyeti koruma altına alınmıştır. Çar, Kilise ve halk arasında "doğal bağlar" olduğunu savunan SRN için Rus otokrasisi, "ulusal bilgelik tarafından yaratılmış, Kilise tarafından kutsallaştırılmış ve tarih tarafından haklı" çıkarılmıştır. Ortodoks inancının gururlu savunucuları olan SRN mensupları, onun Rus İmparatorluğu'nun resmî dini olmaya devam etmesi konusunda tavizsiz bir tutum ortaya koymuştur. "Rus topraklarının birleştiricisi ve devletin büyük kudretinin yaratıcısı" olarak kabul ettikleri Rus halkının ise "ulusal yaşamda ve ulusal yönetimde ayrıcalıklı" bir konuma sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır. Programın Duma'ya atıfta bulunan maddesi ise ilginçtir. Buna göre Duma'nın görevi "halkın ve devletin gerçek ihtiyaçları hakkında bilgi vermek, kanun koyucuya gerekli reformları gerçekleştirmede yardımcı" olmaktır. Öte yandan, Duma'nın kendisi SRN tarafından yabancı kabul edilmiş ve tanınmamıştır. Rus vatanseverler, "Masonların kontrolünde" olduğuna inandıkları Duma'nın Rusya'ya yabancı olduğunu, dolayısıyla bu kurumun lağvedilerek yerini Rus ruhuna uygun biçimde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda geleneksel temsil organı olarak öne çıkan *Zemskiy Sobor*'un alması gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁰

Diğer seçkin merkezli monarşist hareketlerin aksine Rus Halk Birliği, komplo teorileri, ön yargılar ve popülist argümanların bir karışımını kullanarak halkın desteğini aramıştır. Yabancıların, Rus ülkesinde topraklara sahip olduğunu ve bu sebeple Rus köylülerinin mülksüzleştiğini ileri süren Kont Vladimir A. Bobrinskiy gibi partinin önde gelen bazı isimleri, ulusal ve toplumsal sorunları birbirine bağlamış, büyük toprak sahiplerinin mülklerinin Ruslaştırılması çağrısında bulunmuştur.⁴¹ Burada, özellikle Yahudilerin hedef alındığının vurgulanması gerekir. Ekim Manifestosu'nun yayınlanmasından sonra SRN tarafından halka yapılan bir çağrıda tüm ülkedeki Yahudi nüfus arasından yalnızca "üç kişinin" Duma'ya kabul edilmesi, bunların "yasama faaliyetlerine katılmaması", yalnızca "halkının özel ihtiyaçları hakkında Duma'ya rapor vermesi" gerektiği duyurulmuş, birleşik "Yahudi kitlelerinin yıkıcı, devlet karşıtı" faaliyetlerinin, "Rus olan her şeye karşı uzlaşmaz nefretlerinin ve [siyasi] araçları gelişigüzel kullanmalarının, özellikle mevcut devrimci hareket sırasında çok açık bir şekilde ifade edildiği gerçeği" göz önüne alındığında, böyle bir "kısıtlamanın gerekli olduğu" beyan edilmiştir.⁴²

³⁵ GARF, f. 102 DP OO. II d-vo 1906, o. 186, s. 11-13

³⁶ Sergei Podbolotov, "True-Russians Against the Jews: Right-Wing Anti-Semitism in the Last Years of the Russian Empire, 1905–1917", *Ab Imperio*, Vol. 2001/3, Oxford 2001, s. 201.

³⁷ Hans Rogger, "Was There a Russian Fascism? The Union of Russian People", *The Journal of Modern History*, Vol. 36/4, Chicago 1964, s. 399.

³⁸ Savino, agm, s. 36-37.

³⁹ GARF, f. 116, o. 1, d. 3, s. 2.

⁴⁰ *Ustav Soyuzu Russkogo Naroda*, Sankt Peterburg 1906, s. 1-16.

⁴¹ Savino, agm, s. 39.

⁴² *Ot absolyutizma k demokratii političeskaya jizn kapitalističeskoy Rossii (1861- fevral, 1917): dokumenti i materialı k seminarskim zanyatiyam po otčestvennoy istorii*, Sos. Olga N. Bogatireva, Nikolay N. Popov, Uralskiy gosudarstvennyy universitet, Yekaterinburg 1991, s. 112-113.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

Rusya'da 1906 yılından itibaren çeşitli bahanelerle ve kısa aralıklarla kapatılan Duma'yı kontrol altına alabilmek için yasa ve yönetmeliklerde düzenli değişiklikler yapılmıştır. III. Duma dönemine (1907-1912) gelindiğinde, Başvekil Pyotr A. Stolipin Hükümeti tarafından değiştirilen seçim kanunu sayesinde ittifak halinde olan sağcı grupların parlamentodaki oranı %63'e yaklaşmıştır. 1907 tarihli seçimlerde, Duma'ya 52 aşırı sağcının dışında 93 Rus milliyetçisi, 133 Oktyabrist milletvekili girmiş, böylece Rus olmayan halklar üzerindeki baskı da artmıştır. Bu vekiller, Ruslaştırma siyasetine yönelik teklifler sıralayarak 1905 Devrimi'yle tanınan hakların geri alınması için çaba göstermişlerdir.⁴³ Bununla birlikte, 1908 yılında SRN kadroları arasında öteden beri var olan ihtilaflar şiddetlenmiş ve Purişkeviç grubu SRN'den ayrılarak Baş Melek Mikail Birliği (*Soyuz Mihaila Arhangela*) adlı ayrı bir hizip haline gelmiştir. Bunu sonradan Dubrovin yanlılarının Petersburg kolu izlemiş ve bu bölünmeler 1910 yılına dek devam etmiştir.⁴⁴ Aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen SRN'den kopan grupların birbirleriyle olan dirsek teması hiçbir zaman kesilmemiştir. SRN, otokrasinin devrildiği 1917 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiş ve Bolşevik Devrimi'yle birlikte varlığı son bulmuştur.

4. Çarlık-Halk Müslüman Cemiyeti

Devrim günlerinde Rus Meclisi ve Rus Halk Birliği gibi Çar yanlısı örgütlerin tüm hedef kitlesini yalnızca Büyük Rus (*velikorus*) ve Ortodoks kitlelerin teşkil ettiği söylenemez. Ekim Manifestosu'nun ilanından sonra ortaya çıkan kaotik siyasal iklimde, yaşadıkları topraklardaki devrimci kıpırdanmalara dahil olmak istemeyen bazı yerel unsurların Çar'a olan sadakatleri bir hayli samimi görünse de statükocu fikirlerin Müslüman Tatarlar arasındaki tezahürünü her zaman bu bağlamda değerlendirmek güçtür. Bu hususta Müslüman yüksek zümrelerin şahsi menfaatlerini, devlet çıkarlarına entegre ederek, “yerel halkın etno-kültürel kimlik gelişimini baskı altına almaya dönük” pek çok girişimin olduğu hatırlanmalıdır.⁴⁵ Buradan hareketle, “mevcudiyet ve itibarını Rus hükümetine borçlu”⁴⁶ muhafazakâr Tatar aydın ve din adamlarının *muhafaza* ettikleri şeyin halihazırdaki *imtiyazlı konumları* olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ilk etapta birbirine zıt gibi görünen bu iki kutup arasında çekimi mümkün kılan belki de en önemli unsur, Rus sömürgecilğine karşı umum Türk dünyasının maarif ve kültür davasına dönüşen *Usul-i Cedid* akımına muhalif kadimci mahfillerin uğradıkları prestij kaybına karşı gösterdikleri dirençtir. Dolayısıyla bu kimselerin Çar'a duydukları sadakati somut olarak ortaya koyma arzusu birdenbire ortaya çıkıverirse de Çar taraftarı Müslümanların 1908-1910 yılları arasında iyiden iyiye varlık kazandıkları ifade edilebilir. Bunları görünürde bir araya getiren amaç, otokrasiye bağlı kalmak ve bunu teşvik etmenin yanı sıra devrimin ve ayrılıkçılığın önlenmesidir. Bunu sağlamak üzere ortaya çıkan en geniş katılımlı örgütün ise Çarlık-Halk Müslüman Cemiyeti (*Tsarsko-Narodnoye Musulmanskoye Obşestvo — TsNMO*) olduğu söylenebilir.

Esasında, Rus aşırı sağ ile Müslümanlar arasındaki *yakın* ilişkiler, henüz devrimin ilk aylarında tesis edilmeye başlamıştır. Bu süreç, bünyesinde gerici Tatar çevrelerin prestij kaygısına yönelik daha evvel öne sürülen iddiaları doğrulayan birtakım anekdotları barındırmaktadır. Bunlardan birine göre, Ekim Manifestosu'nun ardından, tüm Rusya'yı kasıp kavuran gösteriler esnasında liberal görüşleriyle tanınan Ufa Genel Valisi Boleslav P. Tsehanovetskiy'nin “Çar'ı lanetleyen” kalabalıklara göz yumması, yardımcılarında A. S. Teregulov adlı bir Tatar'ı göz yaşlarına boğmuş ve bu kişi “mollaların Tatarlara küçük yaşlardan itibaren okullarda İmparatoru sevmeyi öğrettiklerini, Tatarların Çar'ı sevdiğini, onun için her an ölmeye hazır olduklarını, şimdi düşmanlarına yardımda bulunarak ona ihanet edemeyeceğini” dile getirmiştir. Ardından, 23 Ekim gecesinin geç saatlerinde, bir grup Müslüman gösterici, şehrin sokaklarından geçerek burada ateşli bir nutuk atan “Müftü Sultanov'un” evinde durmuş, “Abdulino şehriden” Çar'a sadakatlerini bildiren bir telgraf göndermişlerdir.⁴⁷ Bu olayın ardından SRN'nin Ufa ve Samara vilayetlerindeki bazı şubeleri, kendi inisiyatifleriyle Müslümanları üye olarak kaydetmeye başlayarak ve onlara ücretsiz rozetler dağıtmıştır. Yalnız, Müslümanların, sıradan parti rozetlerinde bulunan “Ortodoks haçından utanmamaları” için onlara özel bir tasarım yapılması düşünülmüştür. Buna göre, üzerinde imparatorun adına ait baş harflerin ya da üst kısmında taç bulunan devlet ambleminin olduğu bir kalkan üzerinde, çift başlı Rus kartalını çevreleyen bir hilal tasarlanmıştır. Hilalin üzerinde, Allah'ın iradesinden söz eden, müminlerin hükümdara itaat edip onunla ittifak ederek ve müttefiklerine sadık kalarak Tanrı'yı onurlandıracaklarına işaret eden Tatarca ayetler bulunması öngörülmüştür. Ayrıca, rozetlerde SRN ile Müslümanlar arasındaki birlikteliği vurgulayan bir ibareye yer verilmesi gerekli görülmüştür.⁴⁸ Olayların ardından, Ufa İl Başkanı Grigoriy A. Busov da SRN'nin, “Müslümanlarla yakın ilişki içinde olduğunu ve onları kardeşleri olarak gördüğünü” ifade etmiştir.⁴⁹

Aynı günlerde, Kazan eyaletinde de benzer bir hareketliliğin olduğu göze çarpmaktadır. Muhtemelen Çistay Piskoposu ve aynı zamanda Rusya Meclisi üyelerinden olan Aleksiy (Dorodnitsin) tarafından, Kazan

⁴³ Devlet, *age*, s. 119-121.

⁴⁴ Şarova, *agm*, 2008, s. 122.

⁴⁵ Develi, *age*, s. 165.

⁴⁶ Mehmet Emin Resulzade, “Azerbaycan'da Rus Koloni Siyaseti VI”, *Milli Tesanüd*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1978, s. 138-139.

⁴⁷ İgor Grevtsev, “Pravoslavyaniye i Musulmane Rossii protiv mirovogo zla”, *Russkiy Vestnik*, 11 Dekabrya 2015, s. 8.

⁴⁸ GARF, *f. 116*, o. 1, d. 545, s. 1-2.

⁴⁹ Grevtsev, *agm*, s. 8.

Piskoposluğunun haber bülteninde kaleme alınan bir yazıda, 22 Ekim 1905 tarihli “vatansever kutlamalara” iştirak eden Müslümanların Ruslarla “tam bir dayanışma” içinde oldukları, ellerinde “Çar’ın portresi” ve “vatansever sloganların yazıldığı bayraklarla, mollaların öncülüğünde” yürüyüş yapan kalabalık bir alayın, gencinden yaşlısına “Ruslara gülümseyerek sempatik bakışlar attığı” not edilmiştir. Kalabalığın, yol boyunca “camilerin ve kiliselerin” önünde durarak “ilahiler” okudukları, sonra da valiye hitaben bir konuşma yaptıkları kaydedilmektedir. Buna göre Bay [Ahmetzyan] Saidaşev tarafından “Müslümanların Çar’a sıkı ve sarsılmaz bağlarla bağlı” oldukları, “devrimcilerin bunu zayıflatmasına asla müsaade edilmeyeceği” duyurulmuştur. Vali ise bu konuşmanın ardından “Müslümanlara teşekkür” etmiş, Çar lehinde atılan sloganlar eşliğinde yapılan tebrik merasiminin ardından grup dağılmıştır.⁵⁰

Müslüman kortejinde, Ceditçi kimliği ve ilerici fikirleriyle tanınan Âlimcan Barudî’nin de hazır bulunması oldukça dikkat çekicidir.⁵¹ Tatar tarih yazımında Barudî’nin gösterilere katılımı genellikle atlanan bir konu olsa da bunun araştırmacılar arasında ihtilafa yol açacak kadar çelişkili bir durum olup olmadığı tartışmalıdır. Zira, kendisinin “Ceditçiler safında” yer almakla birlikte “İslâm birliğini zayıflatacağı inancıyla milliyetçilik gibi Batıcı akımlara” taraftar olmadığı hatırlanmalıdır.⁵² Buradan hareketle, katılımın nedenine yönelik ihtimaller değerlendirilecek olduğunda belki de prestij meselesiyle ilgili daha önce dile getirilen endişeler bağlamında Barudî’yi monarşik görüşlerden tamamen sıyrılmış olarak düşünmemek gerekir. Bunun tam tersi ise Kazan’daki devrimci komünün bozguna uğratılmasıyla yerel yönetim tarafından kutlamalara katılmaları için eyaletteki tüm kanaat önderlerine baskı yapılmış olabileceği ihtimalidir. Benzer şekilde, Barudî ve diğer mollalar, 22 Ekim’de yani devrimci komünün yenilgisini izleyen etkinliklerin ikinci günündeki gösterilere katıldığından, belki de bir önceki günün programıyla herhangi bir ilgileri bulunmamaktadır. Barudî’nin Yusuf Akçura ile beraber Ekim Manifestosu’nu kutlayan gösterilere de katılmış olması, belki de onun siyasi konjonktür gereği, aklen ve ruhen birbirine zıt iki farklı yerde bulunmak zorunda kalmasına yol açmış olabilir.⁵³

Kazan’daki aşırı sağcıların Tatar grupları yanlarına çekme çabası, kendilerince son derece olumlu karşılanan bu olaylardan sonra giderek artmış, 29 Ocak 1906 tarihinde Kazan’daki Harbiye Meydanı’nda düzenlenen kalabalık bir Kara Yüzler mitinginde “Kazan Hanlığı’na” atfen Duma’ya Müslümanlar adına ikinci bir milletvekili atanması hususunda, biri Çar’ın şahsına diğeri de İçişleri Bakanı’na olmak üzere iki telgraf çekilmiştir. Öte yandan, Müslümanları kazanmaya yönelik bu girişimlerin Kara Yüzler bünyesinde faaliyet gösteren sağcı oluşumların tamamı tarafından onaylandığı söylenemez. Bu dönemde özellikle “olağanüstü ticari yeteneklerini” imparatorluk lehinde kullanmak üzere Tatarların iktisadi hayatında iyileştirilme yapılmasını ve Tatarlar arasındaki “Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerinin terk edilmesini” öngören iç talepler, RS üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Dahası, Tatarlar da sağcı monarşistlerin bu jestini, içinde “bir tür siyasi hile” barındırdığından şüphelendikleri için ihtiyatla karşılamışlardır. Bu bağlamda dilekçelerdeki “Kazan Hanlığı” vurgusundan hareketle Tatarların Çar IV. İvan ile Kazan’ın ilhakına karşı tutumlarını yeniden gözden geçirmeye davet eden öneriler, yerli halk arasında pek rağbet görmemiştir. Benzer şekilde, yerlilere özel haklar verilmeksizin birlik ve bölünmezlik ilkesine sadık kalmalarını beklemek de pek gerçekçi görünmemektedir. Neticede, Kara Yüzlerin Kazan’daki muhafazakâr görüşlü Tatarlarla mutabakat zemini yaratma girişimleri gelişigüzel bir biçimde ilerlemiş ve şehirli zümre arasında beklenen karşılığı bulamamıştır. Öyle ki 22 Ekim’deki gösterilerde Çar’a açıkça sadakatini sunan tüccar Saidaşev gibi muhafazakâr Tatarların bile onları tam olarak takip etmediği öne sürülmektedir.⁵⁴ Bunun üzerine bazı Kara Yüzler örgütleri, dikkatlerini daha kolay taraftar toplayabileceklerine inandıkları kırsal kesimlere yöneltmiştir. Netice olarak 1908 yılının aralık ayında, SRN bünyesinde yabancılara ait dernekler kurulmasını açıkça engelleyen hükümlerin varlığına rağmen Kazan eyaletinin Çistay ilçesinde TsNMO kurulmuştur. Cemiyetin başında Hayrulla Fayzullin adlı Çistaylı bir köylü bulunsa da kurucusu Polonyalı Katolik bir baba ile Kozak Ortodoks bir anneden dünyaya gelen, hukukçu, ekonomist, şair, yazar, yayıncı, ayrıca Kazan Üniversitesi ve Kazan vilayetindeki sağ monarşist hareketin en ünlü ideologlarından biri olan Vladislav F. Zaleskiy’dir.⁵⁵ Müslümanlar arasında sağcı monarşist örgütlerin yaratılmasıyla, “Tatarlar arasında ayrılıkçı duyguların yayılmasının ve bunların ilerici harekete katılmalarının engellenebileceğine” inanan Zaleskiy, üzerinde bizzat çalıştığı TsNMO’nun tüzüğüne göre Cemiyetin amacını, Kuran-ı Kerim’deki emirlere dayanarak “Tatar nüfusu arasında Çar’ın mutlak otoritesine edilen yemine bağlılık ve Rus yurtsever toplumuyla güçlü birliği korumak” olarak belirlemiştir. Bu tüzük 9 Aralık 1908’de eyalete bağlı idari makamlarınca onaylanmış ve 1909 baharında Çistay bölgesindeki bir dizi yerleşim yerinde TsNMO’ya bağlı 18 şube ortaya çıkmıştır. Bu şubelerle

⁵⁰ “22-e Oktyabrya 1905 goda v Kazanii”, *İzvestiya po Kazanskoy Eparhiy*, No. 42 (8 Noyabr 1905), Tip. İmperatorskago Universiteta, Kazan 1905, s. 1263-1264.

⁵¹ Lyutsian İ. Klimoviç, *İslam v Tsarskoy Rossii, Gosudarstvennoye Antireligioznoye İzdatelstvo*, Moskva 1936, s. 87.

⁵² Nadir Devlet, “Âlimcan Barudî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 463.

⁵³ Bu hususta bkz. Renat İ. Bekkin, “Perepiska B. V. Nikol’skogo c liderami partii: Sirat al-Mustakim”, *Vostochny Arhiv*, No. 2/40, Moskva 2019, s. 42-43.

⁵⁴ İgor Alekseyev, “Tatarskiy sled v chernosotennom dvijenii”, *Musulmanskiy Mir*, No. 3, Kazan 2014, s. 11-13.

⁵⁵ İgor Alekseyev, “Zaleskiy Vladislav Frantseviç”, *Çernaya Sotnya: İstoriçeskaya Entsiklopediya*, Institut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2008, s. 207.

1905 RUSYA’SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

beraber Cemiyetin toplam üye sayısının “240-250 civarında” değiştiği ifade edilmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte özgün nüshasının halen Tataristan arşivlerinde saklandığı belirtilen TsNMO’nun kuruluş dilekçesinden aktarıldığı kadarıyla, Cemiyetin “12 üye ve 18 adaydan” müteşekkil bir “konsey” tarafından yönetileceği ifade edilmiştir. Karamışevo köyünde bulunan bu konseyin daha sonra Kazan’a taşınması planlanmış fakat bu açılış gerçekleşmemiştir. Cemiyetin kurucuları arasında Srur Hisamutdinov (yardımcı), Galyam Muzinov (yardımcı), Şaihmardan Rahmatullin (sekteter), Mainyan [?] Aflyatunov (sayman) ve Zamaletdin Fashutdinov gibi isimler yer almaktadır. Öte yandan bunlardan Cemiyet Başkanı Hayrulla Fayzullin dışında hiç kimse okuma yazma bilmediği için kuruluş metnine onların yerine Yefim Nikiforov adlı bir astsubayın imza attığı ifade edilmektedir.⁵⁷

Adını Kazan’da bulunan bir başka Kara Yüzler örgütü olan Çarlık-Halk Rus Cemiyetinden (*Tsarsko-Narodnoye Russkoye Obşestvo* – TsNRO) aldığı anlaşılan TsNMO, Ruslaştırma siyasetine ve “Müslümanlara karşı başlatılacak bir haclı seferine” açıkça taraftar olan Zaleskiy’nin, SRN kurmaylarından Dubrovin’e karşı giderek muhalif bir tavır takınmaya başladığı ve Kara Yüzler hareketi içinde çatlakların baş gösterdiği bir devirde kurulmuştur. Yine de Zaleskiy’nin hesapları, Müslüman Tatarların seçimlerde birleştikleri takdirde “en kötü Tatar’ın bile en iyi Rus’tan daha iyi” olduğu ilkesine dayanacakları endişesini yansıtmaktadır.⁵⁸ Bu dönemde, Ortodoks olmayan halklar arasında sağ kesimlerin müttefik olarak özellikle Müslümanları gözüne kestirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Astrahan Halk Monarşist Partisi gibi siyasi oluşumlar ve Kazan merkezli Haklar Gazetesi (*Gazeta Pravih*) gibi sağcı basın organlarında, yeni yasama sistemi kastedilerek “yabancılar (*inorodtsi*) arasında yalnızca Volga bölgesinin çalışkan ve dürüst Tatarları gibi Rus Devleti’ne uzun süredir sadakatini kanıtlamış olanların Rus halkına kanunlar yazılabileceği” savunulmuştur.⁵⁹ Ancak, aralarında zenginler, mollalar, yaşlılar, tüccarlar, bir onbaşı ve hatta bir “Aziz George süvarisi” bile bulunmasına karşın TsNMO kadrolarının çoğunlukla basit köylülerden oluştuğu söylenmelidir. Okuma yazma bile bilmeyen bu insanlar kanun yazmak şöyle dursun, “toplumsal görevleriyle hiçbir ilgisi olmayan ve şahsi menfaatleri peşinde koşan”, bu sebeple de kolaylıkla manipüle edilebilen kimselerden oluşmaktadır.⁶⁰

Görünürde “Rus yurtsever topluluklarıyla güçlü birliği koruma” amacıyla olan TsNMO’nun tüzüğü hazırlanırken, Kara Yüzlerin genel şablonuna sadık kalmış ve “Tatar halkının Kara Yüzler örgütleriyle iş birliği yapabilmesi için Çar’a sadık kalmaları” gerektiği vurgulanmıştır. Bunun bir uzantısı olarak “Yahudilerin sonradan Müslüman olsalar bile asla Cemiyete kabul edilemeyecekleri” ifade edilmiştir. Benzer şekilde yerli olmayan Tatar kökenlilerin ve yabancıların üyeliği de bir dizi karmaşık prosedüre bağlanmış olduğundan zorlaştırılmıştır.⁶¹ Bu bağlamda eyalet çapında faaliyet gösteren tüm Kara Yüzler departmanlarının “%15 kadarının Çuvaşlardan” müteşekkil olduğu not edilmelidir.⁶² Tüzüğe göre Cemiyete üye olmak için “sözlü beyan” yeterliyken, ayrılmak için üyelerden “yazılı dilekçe” vermeleri istemiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi TsNMO tüzüğü, üye alımını kolaylaştırırken ayrılmayı zorlaştırmaktadır. Dahası, böyle bir kabul anlayışıyla kişinin iradesi dışında Cemiyete üye olarak kaydedilebileceği durumlar ortaya çıkabileceğinden, üyelik prosedüründe suistimale açık kapı bırakılmıştır. Bununla birlikte tutucu üyelerin ilgisini canlı tutmak için metne bazı özel maddeler ilave edilmiştir. Buna göre kadınlara TsNMO’nun kurucu üye olma hakkı tanınmamıştır. Bunlar dışında Cemiyetin kendine has bir “logosu ve mührünün” olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, dernek üyeleri, yine yetkililer tarafından onaylanan “rozet takma hakkına” sahip olmuşlardır. TsNMO’ya belli şartlar altında “okullar inşa etme, hastaneler açma, çalışma evleri düzenleme ve sığınaklar yapma” gibi geniş haklar verilmiştir.⁶³

Esasında, yabancılar söz konusu olduğunda Kara Yüzler için “Rus” teriminin her şeyden önce “siyasi bağlar” anlamına geldiği söylenebilir. Bu açıdan, Müslümanlar, TsNRO’nun yalnızca üç bölümünü teşkil ettikleri halde,⁶⁴ üyelerinden 50 kopek tutarında aidat ödemeleri istenmiştir. XX. yüzyılın başında yaklaşık “2 kg ağırlığında ikinci sınıf toz şeker veya 400 gramlık 12 somun çavdar ekmeği” alınabilen bu tutarın, fakir köylüler için hiç azımsanamayacak bir meblağa tekabül ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, gerçekten fakir olarak kabul edilenlere aidat muafiyeti tanındığı halde üyelik ücretini aşan ödemeler, “devrimci hareket ve Yahudi hegemonyasına” karşı savaşmak üzere bağış olarak kabul edilmiştir.⁶⁵

⁵⁶ Dilyara Usmanova, “Konservativniye tendentsii v tatarskom političeskom dvijeni: politizatsiya vaisovskogo dvijeniya v 1905-1916 gg. i politiki sozdaniya TsNMO i soyuza Sirat al-Mustakim (Pryamoy put)”, *Istoriya Tatar: c drevneysih vremen*, T. VII, Institut istorii im. Ş. Mardjani AN RT, Kazan 2013, s. 93-94.

⁵⁷ Ravil Z. Saliyev, “Uçistaye Tatar-Musulman Kazanskoy gubernii v deyatelnosti Çernosotennogo Tsarsko-narodnogo Musulmanskogo Obşestvo”, *Rodnoy Kray*, No. 2, Gumant, Kazan 2020, s. 124-126.

⁵⁸ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 11.

⁵⁹ Elizaveta M. Mihailova, “Natsionalny vopros v političeskoj ideologii pravogo konservatizma: imperskiy i regionalny diskurs”, *Istoričeskiy Poisk*, T. 1, No. 42020, Çeboksarı 2020, s. 73.

⁶⁰ Saliyev, agm, s. 128-129.

⁶¹ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 14-15.

⁶² Maksim L. Razmolodin, “Traktova ponyatiya Russkosti v Çernosotennoy ideologii”, *Nauçnyy Jurnal Kubgau*, No. 62/8, Krasnodar 2010, s. 12.

⁶³ Saliyev, agm, s. 126-128.

⁶⁴ Maksim L. Razmolodin, *O konservativnoy suşnosti çernoy sotni*, Nyuans, Yaroslavl 2012, s. 223.

⁶⁵ Saliyev, agm, s. 128.

XX. yüzyılın başında Tatar ve Başkurt nüfusu arasında, diğer pek çok şeyin yanı sıra, “atalarının Rus otokratlarına Kur’an-ı Kerim üzerine ettikleri yemine” sadakati ima eden bilinçaltı muhafazakâr-devletçi duyguların, halen bir nebze canlı olduğu söylenebilir.⁶⁶ Bu durumdan yararlanmak isteyen Zaleskiy, Çar-Halk Müslüman Cemiyeti’nin “niçin gerekli olduğunu” açıkladığı bir broşürde, “Tatarların çeşitli küçük zayıf ve fakir hanlıklarda yaşamaktansa, bilge ve merhametli bir hükümdarın altında büyük, güçlü ve zengin bir imparatorlukta birleşmesini” savunmuş, Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet ilkelerini Tatarlar arasında hazmedilir kılmaya çalışmıştır. Yahudi meselesinde ise dinden ziyade dünyevi, ticari ve ekonomik güdülere odaklanarak, “en huzursuz” grup olarak nitelediği Yahudileri “daha önce yalnızca Müslüman Tatarların elinde olan tüm hammaddelere, büyük ölçekli deri ve yumurta ticaretine el koymakla” itham etmiştir. Zaleskiy bu sebepten ötürü “hem Rusların hem de Tatarların ortak düşmanı” olarak gördüğü Yahudilere karşı “Müslümanların hem kendi aralarında hem de Ruslarla birlik olması gerektiği” sonucuna varmıştır.⁶⁷ Bu açıdan bakıldığında TsNMO’nun faaliyetleri esas olarak devrim ve liberalizm karşıtı siyasi ifadelerin yanı sıra “Çar’ın yönetimi altında Rus halkıyla birlik çağrılarıyla” sınırlı olsa da muhalif basını saldırganlıktan kurtulamamıştır.⁶⁸ Buna karşı, TsNMO tarafından “Tatarların uzun yıllardır Büyük Rus Çar’ının idaresi altında Ruslarla barış içinde yaşadıkları ve hiçbir dargınlık görmedikleri, ancak sonunda kendilerine kurtarıcı diyenlerin ve Yahudilerin gelerek huzurlarını bozdukları, onları suça ve isyana teşvik ettikleri, Tatarların Ruslara değil onları Ruslara karşı kıskırtan Ermenilere ve Yahudilere düşman oldukları” beyan edilmiştir.⁶⁹ Ermenilerin burada Yahudilerle yan yana konumlandırılması, Tatarları Cemiyete çekmek için mevcut etnik gerilimlerin siyasal birer enstrüman haline getirildiğine açık delil teşkil etse de Rus ve Tatar halkları arasında kurulması amaçlanan birlik sürecinde, Hıristiyan bir grubun ötekileştirilmesine göz yuman Kara Yüzlerin de “bazı etno-dinî tavizler vermeye” hazır oldukları anlaşılmaktadır.⁷⁰ Bunun bir başka göstergesi, 1900’lü yılların başında Kazan ve çevresinde Ortodoksluktan İslamiyet’e dönüşlerin ivme kazanmasıdır. Tatarlar arasında misyonerlik faaliyetlerinin yavaşlatılması hatta tersine çevrilmesiyle, “Müslümanlar, Mariler, Çuvaşlar ve Mordovyalılar arasında daha etkin propaganda yapılabileceği ve *proselitizmin* yavaşlayacağı” düşünülmüştür.⁷¹

Tüm bunlara rağmen, muhalif basında tüm Kara Yüzler örgütleriyle birlikte TsNMO’nun da şiddetli eleştiri oklarına maruz kaldığı söylenebilir. Bu eleştiriler kısa sürede tam bir ifşa kampanyasına dönüşerek esasında hızlı bir gelişim gösterdiği söylenebilecek Cemiyetin faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Bunlar arasında özellikle Kadetlerin yayın organı olarak bilinen *Reç Gazetesi*’nin 9 Aralık 1909 tarihi sayısında çıkan bir köşe yazısı oldukça ses getirmiştir. Yazıda, TsNMO’nun Çistay’a bağlı Şental köyünde Şube Başkanı olarak görev yapan şahsın, yakın zamana kadar sol görüşleriyle tanındığı ve “yirmi yıl önce” Tatarları Türkiye lehinde ajite ettiği ileri sürülmüştür. Dahası, Cemiyet üyelerinin de “monarşist kisvesi” altında terör eylemlerine karışan “düzenbazlardan” müteşekkil olduğu, bunların civardaki zengin köylüleri yıldırıma çalışmaları, onları haksız suçlamalara maruz bırakarak mallarını gasp ettikleri duyurulmuştur. A. H. imzasıyla kaleme alınan bu suçlamalar⁷² o denli etkili olmuştur ki Kazan Valisi Mihayl V. Strijevskiy konuyla bizzat ilgilenmek zorunda kalmış ve olay yargıya intikal etmiştir. Yapılan soruşturmalar neticesinde isnat edilen suçlamaların çoğu doğrulanamamış hatta bazılarının “hayal ürünü” olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Şental köyünde TsNMO’ya ait bir şubenin hiçbir zaman var olmadığı veya herhangi bir gasp olayının rapor edilmediği anlaşılmıştır. Buna karşın, Cemiyetin Merkez Yönetim Kurulunda bulunan Hisamutdinov ile “Yukarı Tatar Maynası” şubesine kayıtlı Minigalim ve Safiyulla Yuzev kardeşler, Tatarların ajitasyonu ile ilgili iddialar kapsamında yargılanmışlar, diğerleri ilk celsede beraat ederken Yuzev kardeşler, kendilerine katılan ve aynı zamanda TsNMO’nun bir üyesi olan kuzenleri Mindubay [?] ile birlikte hükümet karşıtı yıkıcı faaliyetlere karışmak ve Panislamizm’e sempati duymaktan tutuklanmıştır. Dava henüz tamamlanmadan, mahkeme, emniyet, vilayet ve ildeki diğer resmî kurumlar arasında yapılan yazışmalar sonucunda TsNMO’nun “Karamışevo, Yukarı Tatar Maynası ve diğer köylerindeki tüm bölümlerinin” faaliyeti 1909 yılının Ekim ayında durdurulmuştur.⁷³ 30 Aralık 1909 tarihinde ise Zaleskiy’nin suçlu bulunan şubeleri ayıklayarak diğerlerini kurtarmaya yönelik tüm girişimlerine rağmen Kazan Valisi’nin ısrarıyla TsNMO’ya ait şubelerin tamamı kapatılmıştır. Hatta TsNMO’nun “baş mimarının” gizli olarak görülen bu davanın dosyalarına erişmesine bile izin verilmemiştir.⁷⁴ Yaşanan hadiseler, Zaleskiy’i yıldırmasa da TsNMO’nun artık gözden düşmesiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Bu bağlamda, “Maliye Nırsı, Sauş ve Balıklı” gibi yerlerde sırasıyla “M. Galyazetdinov, Z. Hisamutdinov ve Ya. Halikov” adlı köylülerin başkanlığında yeni şubeler açılrsa da bunların

⁶⁶ Olga L. Malışeva, “Gosudarstvennoye proektirovaniye konfessionalnoy politiki v usloviyah revolyutsiohkih potryaseniy naçala XX veka: opit i uroki”, *Upravleniye ustoyçivim razvitiem*, No. 6/07, Kazan 2016, s. 55-56.

⁶⁷ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 16.

⁶⁸ İgor Alekseyev, “Pravomonarhiçeskoye (Çernosotennoye) dvijeniye v g. Kazanii i Kazanskoy gubernii v 1905-1907”, *İstoriya Tatar: c drevneyşih vremen*, T. VII, Institut istorii im. Ş. Mardjani AN RT, Kazan 2013, s. 111.

⁶⁹ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 15.

⁷⁰ Aleksandr S. Zabolotskiy, “Sotsialnyy sostav i osnoviye zadaçi pravomonarhiçeskih i tsentristskih političeskih partiy Rossii naçala XX veka”, *Vestnik MGİMO-Universiteta*, No. 2/47, MGİMO MID, Moskva 2016, s. 191-192.

⁷¹ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 16.

⁷² A. H., “Spasayut Oteçestvo”, *Reç*, 9 Aprelya 1909, s. 5.

⁷³ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijeni”, s. 16-17.

⁷⁴ Saliyev, agm, s. 129.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

toplam üye sayısı ancak “38 kişiyi” bulabilmiştir.⁷⁵ TsNMO'nun resmî olarak tamamen ortadan kalktığı tarih 20 Eylül 1914 olarak gösterilmektedir. Buna karşın, Çar yanlısı Tatar zümreleri örgütlenme girişimi cemiyetin ortadan kalkmasıyla son bulmamış ve ülkenin farklı bölgelerinde devam etmiştir. TsNMO'nun hemen ardından Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi'nin müstakbel müftüsü “Muhammed-Safa A. Bayazitov, Troitsk şehriden Ahund Ahmad-Hacı Rahmankulov, tacir Muhammed F. A. Bayraşev ve tacir Habibulla H. Yalışev” öncülüğünde bir dizi asker, molla, esnaf ve tüccarlardan oluşan “Müslüman Halk Birliği: Sırat el-Müstakîm” adıyla kurulmak istenen parti bu bağlamda değerlendirilebilir.⁷⁶ Nihayetinde Büyük Savaş'ın patlak vermesiyle Rusya'da yepyeni bir siyasi iklim doğmuş ve Kara Yüzler hareketine dahil olan Tatar unsurlar hakkındaki tartışmalar, ülkenin yeni ve büyük gündeminde eski hararetini yitirmiştir. Bununla birlikte, 1917 Devrimi'ndeki iç hesaplaşmalar da dahil olmak üzere kamuoyunun hafızasında varlığını daima korumuştur.

SONUÇ

Rusya'da Kara Yüzler adıyla bilinen hareketin düşünsel temelleri entelektüel çevrelerden başlayarak toplumu her yönden kuşatan kimlik krizi, statü tutarsızlığı ve kolektif aidiyete ilişkin sair problemlerin zirve yaptığı XIX. yüzyılın ilk yarısına dek uzanmaktadır. Bu, aynı zamanda ülkenin içte ve dışta büyük ekonomik bunalımlar, siyasi çekişmeler ve toplumsal çalkantılarla boğuştuğu bir döneme tekabül etmektedir. XX. yüzyılın başında ergin formuna erişen Kara Yüzler, anti-Semitizm ve karşı devrimcilik paydasında bir araya gelen aşırı sağcı örgütlerin genelini karakterize eder hale gelmiştir. Bu bağlamda ülkenin hemen her yerinde rekabet halinde oldukları etnik, dinî ve siyasi gruplara karşı yaygın korku ve istikrarsızlığa yol açan bir tür propaganda ile şiddet kombinasyonunu benimsemişlerdir. Harekete taraftar olanlar, kendilerini Rus halkının ve Ortodoks Hıristiyan inancının savunucuları olarak görmüşler, Çarlık rejimini güvence altına almak ve Rus ulusunun üstünlüğünü sürdürmek için gerekli gördükleri otokratik ilkeler ile Ortodoks Kilisesi'ne sıkıca bağlı kalmışlardır. Bu bağlamda hareketin Rus geleneklerine aykırı olarak görülen ithal fikirlere ve bir tehdit olarak algılanan moderniteye verilen gerici bir yanıt olduğu değerlendirilebilir.

Kara Yüzler çatısı altında faaliyet gösteren örgütlerin benimsediği yöntem ve eylemler, aralarında sağ görüşlü daha başka siyasi oluşumların da bulunduğu pek çok kesim tarafından kınansa da buna tezat oluşturacak biçimde doğal rakipleri olarak nitelendirilebilecek bazı gruplardan destek görmüştür. Devrim yıllarında, Türk dünyasındaki liberal eğilimlerin ve Türkçü fikirlerin Bakü ile beraber iki büyük merkezinden biri olan Kazan'da, monarşist Ruslar ile Tatarlar arasında bir Kara Yüzler projesinin hayata geçirilmesi bu açıdan oldukça ilginçtir. Daha şaşırtıcı olanı ise bu amaca yönelik adımların Müslüman Tatarlar tarafından değil de Rus Halk Birliği'nin Kazan İl Departmanına başkanlık eden Çar yanlısı bir aşırı sağcı tarafından atılmış olmasıdır.

Bu bağlamda, Kazan'ın yanı sıra Astrahan, Börö ve Ufa gibi Türk illerinde örgütlenerek Tatarlar arasındaki aydınlanmacı eğilimlerin ve ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek isteyen Kara Yüzler, eş zamanlı olarak kendi gerçekliklerinde Rus halkını Yahudi boyunduruğundan kurtarmak için ülkedeki millî azınlıklar arasından müttefikler edinmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 1908-1909 yıllarında Çar-Halk Müslüman Cemiyeti adıyla Kazan ve çevresinde faaliyet yürüten örgüt, ülkedeki sağcı muadillerinin analogik bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle Tatar seçkinler ve orta sınıfı arasında destek arayan fakat sonradan dikkatini kendileriyle iş birliği yapmaya hazır Tatar din adamları ile köylülere yönelen Kara Yüzler, Duma'daki Tatar milletvekillerini dengelemenin yanı sıra ayrılıkçı eğilimlerin güçlü olduğu bölgelerde Çar'a sadık kitlelerin yardımıyla devrimci ve ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasını engellemek istemiştir. Cemiyete dahil olan Tatarlar ise toplumda sahip oldukları mevkiyi ve imtiyazlı konumlarını kaybetmek istemeyen, bu açıdan şahsi menfaatlerini Ruslarla iş birliğinde gören veya yeni bir statü arayışındaki kimseler olarak değerlendirilebilir.

Tüm bunlara rağmen, Zaleskiy'nin Tatar-Müslüman sağcı monarşist örgütlerin oluşturulmasına yönelik faaliyeti, Kara Yüzler açısından beklenen kazanımları sağlamamıştır. Kara Yüzlerin sonuna kadar sadık oldukları Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet ilkelerinin Müslüman Tatar gruplar arasında içten bir karşılığının olamayacağı düşünüldüğünde Cemiyetin daha en başından ölü doğduğu söylenebilir. Hem devrim yıllarında Rusya Türklerinin oldukça aktif ve yoğun bir sosyal hayatının bulunduğu da hatırlanmalıdır. Bu dönemde Rusya Türkleri Duma'daki Müslüman Fraksiyonu, hayır cemiyetleri, kültür ve eğitim kuruluşları etrafında toplanmaya başlamıştır. Ayrıca, gittikçe politize olan ve radikalleşen genç nesil, devrime doğru sesini yükseltmiş, Ayaz İshakî ve Mahmut Fuat Tuktarov gibi aydınlar, sosyalist tutkularından vazgeçerek milliyetçi birer figür haline gelmiştir. Dolayısıyla 1905'in siyasi ikliminde gerici Rus sağı ve doğası gereği onun solunda kalan ilerici Türk sağı arasında kalan Tatarların, büyük bir çoğunlukla ikincisini tercih etmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Gerçek şu ki Rusya Türklerinin Kara Yüzlerle iş birliği yapmaları için ideolojik olanlar da dahil hiçbir teşvik yoktur. Müslüman Tatarların etnik bilincinde yer edinen dinî bileşenler de dikkate alındığında, onların desteğini Ortodoksluğun baskın rolüyle ummak gerçekçi değildir. Kaldı ki XX. yüzyılın başında Cemiyetin hedef kitesini oluşturan köylülerin en önemli sorunu hayatlarını idame ettirebilmek olduğundan bunların gündemini yeterince meşgul ettiği de söylenemez. Yine de

⁷⁵ Alekseyev, “Tatarskiy sled v çemosotennom dvijeni”, s. 17-18.

⁷⁶ Bekkin, agm, s. 36.

1914 yılındaki başarısız Sırat el-Müstakîm örneğinde görülebileceği gibi Rusya'daki Müslüman Tatar azınlık ile Çar yanlısı hizipler arasında kurumsal iş birliğini tesis etmeye yönelik girişimler, 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'ne kadar kesintilerle de olsa tekrar etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Gosudarstvennyy arhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF) – Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

Fond 102 DP OO. II d-vo 1906, Opis 186.

Fond 588 (B. V. Nikolskiy), Opis 1, Delo 1265.

Fond 116, Opis 1, Delo 3.

Fond 116, Opis 1, Delo 545.

2. Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiskoy İmperii (PSZ) – Rus İmparatorluk Kanunnameler Koleksiyonu

Tsartvovaniye Gosudarya, Sob. III (1881-1913), 25/1, Oktyabrya 17, 1905, (no. 26.803), Tip. Otd. Sobstvennoy E.İ.V. Kantselyarii, Sankt Peterburg 1908, ss. 754-755.

Tsartvovaniye Gosudarya, Sob. III (1881-1913), 26/1, Aprelya 23, 1906, (no. 27.805), Tip. Otd. Sobstvennoy E.İ.V. Kantselyarii, Sankt Peterburg 1909, ss. 456-461.

3. Kaynak Eserler

“22-e Oktyabrya 1905 goda v Kazanii”, *İzvestiya po Kazanskoy Eparhiy*, No. 42 (8 Noyabr 1905), Tip. İmperatorskogo Universiteta, Kazan 1905, ss. 1255-1266.

A. H. [müstear], “Spasayut Oteçestvo”, *Reç*, 9 Aprelya 1909.

LEONTYEV, Konstantin N., *Vizantizm i Slavyanstvo*, Universitetskoy Tipografii Katkov, Moskva 1876.

Ot absolyutizma k demokratii političeskaya jizn kapitalističeskoy Rossii (1861- fevral, 1917): dokumenti i materialı k seminarskim zanyatiyam po otçestvennoy istorii, Sos. Olga N. Bogatireva, Nikolay N. Popov, Uralskiy gosudarstvennyy universitet, Yekaterinburg 1991.

RAMBAUD, Alfred, *Russia*, Vol. II, Trans. Leonora B. Lang, The Co-Operative Publication Society, New York and London 1904.

Rukovodstvo Çörnosityentsa-monarhista, Universitetskaya Tipografiya, Moskva 1906.

Ustav Russkogo Sobraniya, V. V. Komarova, Sankt Peterburg 1901.

Ustav Soyuzu Russkago Naroda, Sankt Peterburg 1906.

4. Araştırma Eserler

ACAR, Kezban, *Başlangıçtan 1917 Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayın, Ankara 2004.

ALEKSEYEV, İgor, “Pravomonarhičeskoye (Çernosotennoye) dvijeniye v g. Kazanii i Kazanskoy gubernii v 1905-1907”, *İstoriya Tatar: c drevneyşih vremen*, T. VII, İnstitut istorii im. Ş. Mardjani AN RT, Kazan 2013, ss. 104-116.

ALEKSEYEV, İgor, “Tatarskiy sled v çernosotennom dvijenii”, *Musulmanskiy Mir*, No. 3, Kazan 2014, ss. 7-21.

ALEKSEYEV, İgor, “Zaleskiy Vladislav Frantseviç”, *Çernaya Sotnya: İstoričeskaya Entsiklopediya*, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2008, ss. 207-209.

BAYKARA, Hüseyin, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basımevi, İstanbul 1975.

BEKKİN, Renat İ., “Perepiska B. V. Nikolskogo c liderami partii: Sırat al-Mustakim”, *Vostoçnyy Arhiv*, No. 2/40, Moskva 2019, ss. 33-44.

BOZKURT, Giray S., *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

BRYNES, Robert F., “Russian Conservative Thought before the Revolution”, *Russia Under the Last Tsar*, Ed. Theofanis G. Stavrou, University of Minnesota Press, Minneapolis 1969, ss. 42-68.

DEVELİ, Tevfik O., *Azerbaycan'ın Psikososyal Yakın Tarihi: Milliyetçilik, Modernite ve Hınç*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

- DEVLET, Nadir, “Âlimcan Barudî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 463-464.
- DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi 1905-1917*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- GREVTSEV, İgor, “Pravoslavıyanie i Musulmane Rossii protiv mirovogo zla”, *Russkiy Vestnik*, 11 Dekabrya 2015.
- HAMZAOĞLU, Halit, “Rusya Siyasetinde ve Toplumsal Hayatında Muhafazakârlık”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 16/2, Sakarya 2021, ss. 227-248.
- KLİMOVİÇ, Lyutsian İ., *İslam v Tsarskoy Rossii, Gosudarstvennoye Antireligioznoye İzdatelstvo*, Moskva 1936.
- KONDAKOV, Yuriy E., “Krizis gosudarstvenno-tserkovnih otnoşeniy i tserkovnih konservatizm v pervoy polovine XIX veka”, *Tetradi po konservatizmu*, No. 2/4, Moskva 2015, ss. 59-70.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- MALIŞEVA, Olga L., “Gosudarstvennoye proektirovaniye konfessionalnoy politiki v usloviyah revolyutsionnih potryaseniy naçala XX veka: opit i uroki”, *Upravleniye ustoyçivım razvitiem*, No. 6/07, Kazan 2016, ss. 52-59.
- MERRIMAN, John, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018.
- MİHAİLOVA, Elizaveta M., “Natsionalnyıy vopros v političeskoj ideologii pravogo konservatizma: imperskiy i regionalnyıy diskurs”, *İstoričeskiy Poisk*, T. 1, No. 42020, Çeboksarı 2020, ss. 69-76.
- MİNAKOV, Arkadiy Yu., “Osobennosti Russkogo konservatizma v pervoy çetverti XIX veka”, *Dialog so vremenem*, Vp. 34, Moskva 2011 ss. 100-117.
- RIASANOVKSY, Nicholas V., STEİNBERG, Mark D., *A History of Russia*, Oxford University Press, New York 2011.
- PODBOLOTOV, Sergei, “Monarchists Against Their Monarch: The Rightists' Criticism of Tsar Nicholas II”, *Histoire Russe*, Vol. 31/1-2, Leiden 2004, ss. 105-120.
- PODBOLOTOV, Sergei, “True-Russians Against the Jews: Right-Wing Anti-Semitism in the Last Years of the Russian Empire, 1905–1917”, *Ab Imperio*, Vol. 2001/3, Oxford 2001, ss. 191-220.
- RAZMOLODİN, Maksim L., “Traktova ponyatiya Russkosti v Çernosotennoy ideologii”, *Nauçnyıy Jurnal Kubgau*, No. 62/8, Krasnodar 2010, ss. 1-14.
- RAZMOLODİN, Maksim L., *O konservativnoy suşnosti çernoy sotni*, Nyuans, Yaroslavl 2012.
- RESULZADE, Mehmet Emin, “Azerbaycan'da Rus Koloni Siyaseti VI”, *Millî Tesanüd*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1978, ss. 135-142.
- RILOV, Vladimir Yu., “K voprosu p predictorii pravıh partiy v Rossii 1902-1904 gg”, *Vestnik Voronejckogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 1, Voronej 2007, ss. 90-101.
- ROGGER, Hans, “Was There a Russian Fascism? The Union of Russian People”, *The Journal of Modern History*, Vol. 36/4, Chicago 1964, ss. 398-415.
- SALİYEV, Ravil Z., “Uçıstaye Tatar-Musulman Kazanskoy gubernii v deyatelnosti Çernosotennogo Tsarsko-narodnogo Musulmanskogo Obşestvo”, *Rodnoy Kray*, No.2, Gumant, Kazan 2020, ss. 122-131.
- SAVINO, Giovanni, “A Reactionary Utopia: Russian Black Hundreds from Autocracy to Fascism”, *Entangled Far Rights: A Russian-European Intellectual Romance in the Twentieth Century*, Ed. Marlene Laurelle, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2018, ss. 31-44.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- ŞAROVA, Veronika L., “Pravoradikalnaya ideologiya v Rossii: istoki i preymstvennost”, *Politiko-filosofskiy yezegodnik*, Red. İgor K. Pantin, Vp. 1, İF RAN, Moskva 2008, ss. 120-135.

TEVFİK ORKUN DEVELİ

USMANOVA, Dilyara, “Konservativniye tendentsii v tatarskom političeskom dvijenii: politizatsiya vaisovskogo dvijeniya v 1905-1916 gg. i politiki sozdaniya TsNMO i soyuza Sırat al-Mustakim (Pryamoy put)”, *İstoriya Tatar: c drevneyşih vremen*, T. VII, İnstitut istorii im. Ş. Mardjani AN RT, Kazan 2013, ss. 91-95.

WALICKI, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizme*, çev. Alâeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ZABOLOTSKİH, Aleksandr S. “Sotsialnyıy sostav i osnovniye zadaçi pravomonarhičeskih i tsentristskih političeskih partiy Rossii naçala XX veka”, *Vestnik MGİMO-Universiteta*, No. 2/47, MGİMO MID, Moskva 2016, ss. 191-193.

1905 RUSYA'SINDA KARŞI-DEVİRİMCİLİK: KARA YÜZLER HAREKETİ VE ÇARLIK-HALK MÜSLÜMAN CEMİYETİ

EKLER

Ek 1a: Rus Halk Birliği (SRN) Tüzüğü'nün kapağı (solda)

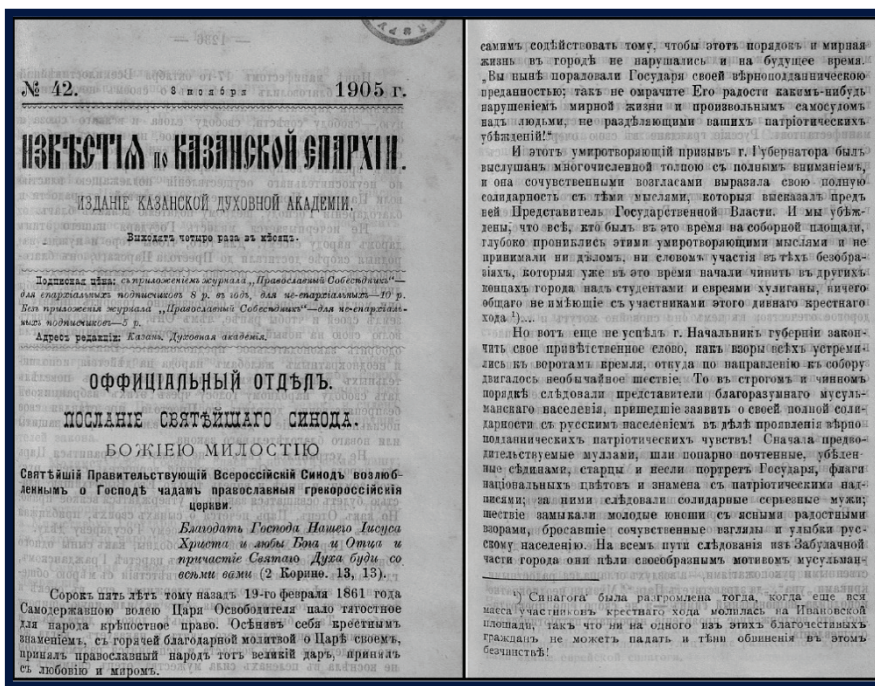
Ek 1b: Çar-Halk Müslüman Cemiyetinin kuruluşuna ilham kaynağı olan ve ona model teşkil eden Çar-Halk Rus Cemiyeti Amblemi (sağda)

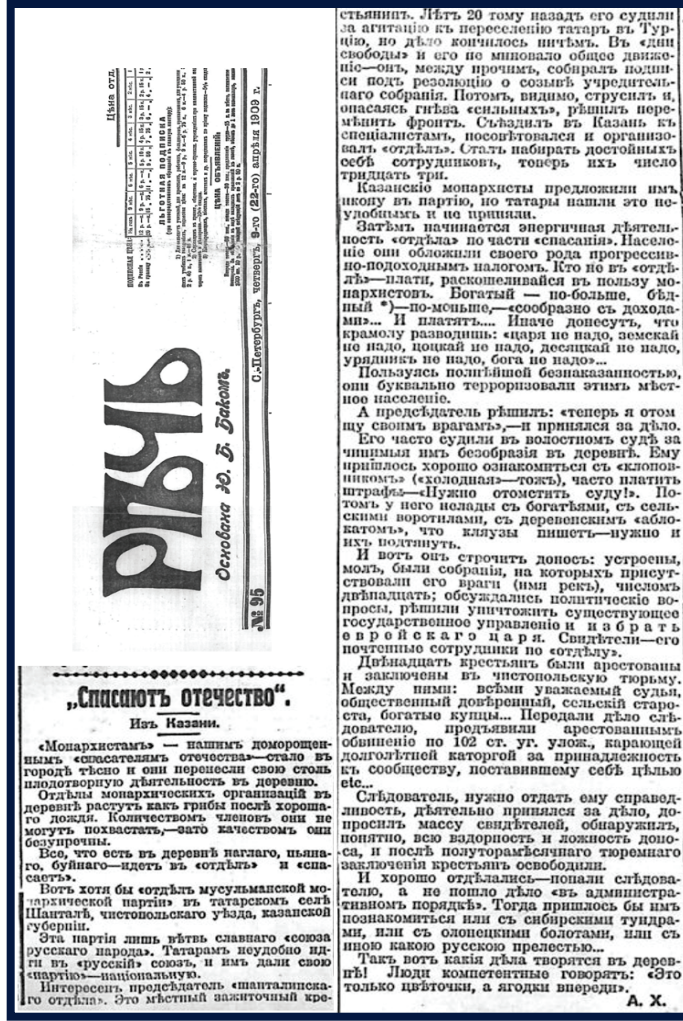
Ek 1b: Çar-Halk Müslüman Cemiyetini kuran Vladislav Frantsyevič Zaleskiy.

Ek 2a: Çar yanlılarının Kazan'da düzenlediği mitinge katılan Müslümanlar (22 Ekim 1905).

Ek 2b: Çar yanlısı miting ve burada bulunan Müslümanlar hakkında bilgi veren Kazan Piskoposluğunun haber bülteni (8 Kasım 1905).

Ek 3: Reç Gazetesi’nde Çar-Halk Müslüman Cemiyetini yargı sürecine taşıyan iddiaların kaleme alındığı A. H. imzalı köşe yazısı (22 Nisan 1909).

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>